

Fikri ve sınaî mülkiyet hakları ve tarihçesi*

PROF. DR. ALKAN SOYAK

MÜ. İİBF. İKTİSAT BÖLÜMÜ, ÖĞRETİM ÜYESİ

Genel olarak fikri mülkiyet hakları, fikri çaba ve zekânın ürünlerini devlet otoritesiyle korumayı hedefleyen haklardır.

GENEL olarak fikri mülkiyet hakları, *fikri çaba ve zekânın ürünlerini devlet otoritesiyle korumayı hedefleyen haklardır*. Fikri mülkiyet politikasını iki amaç arasındaki bir dengenin bileşimi olarak görmek mümkündür: *yenilikte bulunan mucitleri ve yaratıcıları ödüllendirmek ya da bunlara karşılığını vermek; bilim, teknoloji ve kültüre geniş bir katılımın sağlanmasında kamu ve özel sektör aktörlerinin ilgisini çekebilmek*.

14 Haziran 1967'de Stockholm'de imzalanan "Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü" (WIPO) Kuruluş Sözleşmesi'nin 2. Maddesinde, fikri mülkiyet aşağıdaki haklarla ilişkili olarak tanımlanmıştır:

- Edebi, sanatsal ve bilimsel çalışmalar,
- İcracı sanatçıların eserleri, fonogram ve radyo yayınları,
- İnsan emeğinin tüm alanlarındaki buluşlar,
- Bilimsel buluşlar,
- Endüstriyel tasarımlar,
- Ticari markalar, hizmet markaları (service marks), ticari unvan ve isimler,
- Haksız rekabete karşı koruma ve
- Sınaî, bilimsel, edebi ya da sanat-

sal alanlarda fikri mülkiyet faaliyetlerinden kaynaklanan diğer tüm haklar.

Fikri ve sınaî mülkiyet hakları genellikle altı temel grup içinde ele alınmaktadır:

- Buluşlarla ilişkili olarak *patentler*.
- Edebi ve sanatsal çalışmalarla ilişkili olduğu kadar, mühendislik tasarımları, bilgisayar yazılımları ve sanatın diğer alanlarını da kapsayan *teelif hakları* (copyrights).
- Entegre devrelerin dizim-tasarımlarını da içeren, şekillendirme ve yapılandırma ile ilişkili olarak *tasarımlar*.
- Ürünün kaynağı ya da sponsorunu tanımlamak için hizmet veya ürünü niteleyen kelime ya da sembollerle ilişkili olarak *ticari markalar* (trademarks).
- 1978 Uluslararası Yeni Bitki Cinslerinin Korunması Birliği'ne dayalı *bitki cinslerinin korunması* (plant varieties protection).
- Gizli bilgiyi korumakla ilişkili *ticari sır korunması*.

Spesifik olarak *sınaî mülkiyet kavramı* ise; patent ve faydalı model gibi araçlarla buluşun korunmasının yanı

sıra, endüstriyel tasarımların korunmasına yönelik kanunlar, ticari unvan ve ticari markalar kanunu gibi araçlarla, belirli ticari çıkarların korunmasını kapsamaktadır. Buna ilaveten haksız rekabetin sınırlandırılmasına yönelik düzenlemeleri de içermektedir.

GATT müzakereleri sonucunda yapılan, küresel nitelikli en kapsamlı düzenleme olan 31.12.1994 tarihli "WTO Kuruluş Anlaşması" ve eki "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması"nda (TRIPS) tanımlandığı biçimiyle fikri mülkiyet hakları; *"kişilerin düşüncelerinin ürünleri üzerine verilen haklardır. Bu haklar, genellikle bu düşünceyi yaratan kişiye, onu belirli bir süre münhasıran kullanma hakkı verir"*.

Anlaşmaya göre, geleneksel olarak bu hakların ikiye ayrıldığı belirtilmektedir: Birinci grupta bilgisayar yazılımlarını da kapsayan, *teelif hakkı ve teelif haklarıyla ilişkili haklar* bulunmakta; edebi ya da sanatsal çalışmaların yazarlarının hakları yazarı öldükten sonraki en az 50 yıllık bir süreç için teelif haklarıyla korunmaktadır. İkinci grupta ise *sınaî mülkiyet hakları* bulunmakta; sınaî mülkiyete ilişkin haklar da genellikle iki alanda incelenmektedir. Birinci alan, coğrafi işaretler ve ticari markalar gibi ayırt edici işaretlerin korunmasıdır. Diğer sınaî mülkiyet tipleri ise teknolojinin yaratılması, tasarım ve teknolojik yeniliği uyarmaya yönelik, öncelikli koruma sağlamayı hedeflemektedir. Bu kategoride ise patentler,

endüstriyel tasarımlar ve ticari sırlar yer alır. Bu hakların sosyal amacı, yeni teknoloji geliştirmeye yönelik yatırımların ürünlerini korumayı sağlamak ve böylece Ar-Ge faaliyetlerini finanse etmek için teşvik ve araçlar sunmaktır. Anlaşmaya göre iyi işleyen bir fikri mülkiyet rejiminin, lisans, ortaklık ve doğrudan yatırım biçimindeki teknoloji transferi biçimlerini de kolaylaştıracağı varsayılmaktadır. Bu haklarda koruma sınırlı bir süre için verilir (Örneğin; patentlerde 20 yıl).

TARİHÇESİ

Sınaî mülkiyet haklarının tarihsel gelişimi, *patent*, *marka* ve *endüstriyel tasarım* haklarının korunması açısından aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Gelişmiş Batı toplumlarında geçen dört yüz yıl boyunca teknolojik gelişmenin teşvikine yönelik çeşitli iktisadi teşvik mekanizmaları geliştirilmiş ve bunu sağlamada çok sık devlet müdahalelerine başvurulmuştur. Krallıktan alınan patentler aracılığıyla bir buluşa ya da ürüne tekel hakkının verilmesi,

ilk kez Ortaçağ sonlarında ve Rönesans dönemi başlarında gerçekleşmişti. Tarihsel süreç içinde sınaî mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin anlayışın ilk olarak ortaya çıktığı yer, buluşların korunmasına yönelik olarak 1443 yılında Venedik'te, yine resmen duyurulmuş ilk patent kanunu da 19 Mart 1474'te Venedik'te uygulamaya konulmuştur. Venedik, yalnızca ilk patent kanunuyla değil, aynı zamanda telif hakkı kanununun geliştirilmesiyle de anılmaktadır.

Bazı kaynaklara göre de patent sisteminin kanunlaşması, yerleşmesi ve gelişmesine İngiltere öncülük etmiştir. Patentlerin orijinini, İngiltere'de 14. yüzyılda kabul edilen ilk patent belgelerine (*Letters Patent*) kadar götürebilmek mümkündür. Bu belgelerin amacı, yeni bir teknolojiyi ithal eden ya da bulan bir kişinin işlerini kurabilecek yeterli bir süre için, ona bu teknolojiyi münhasıran kullanma hakkı sağlamaktır. Bu aynı zamanda bir mübadeleydi; devlet teknolojik gelişmeyi, daha fazla sınaî bağımsızlığı ve daha yüksek ihra-

cat kapasitesini kazanırken, mucit ya da ithalatçı da önde olmanın getirisini elde etmekteydi. Bu patent belgeleri özel hakların kamusallaştırılması için bir duyuru niteliği de taşımaktaydı.

Kraliyet imtiyazları zaman içinde kötüye kullanıldığından, bu durumdan şikayetçi olan kişiler, patent alınması için gerekli koşulları gösteren bir kanunun kabul edilmesine yol açtılar. Dünyada buluşların korunmasına yönelik ikinci hukuki uygulama olarak da kabul edilen 1623 "*İngiliz Tekel Kanunu*"nda; buluşun İngiltere açısından yeni olması, devlete yönelik bazı faydalarının bulunması gibi koşulların getirilmesi söz konusuydu. Bu kanunla aynı zamanda patent süresi de sınırlandırılmakta ve bu süre en fazla 14 yıl olarak belirlenmekteydi. 1623 Tekel Kanunu ile mülkiyet ilkesi, yani kanunun yalnızca o ülke için geçerliliği ilkesi de getirilmişti. Daha sonra bu ilkeler İngiltere sınırlarını aşarak diğer ülkelere de benimsendi.

İngiliz modelinden yoğun bir şekilde etkilenmiş olan Amerikan patent

sistemi 1790 yılında kuruldu. Bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 1787 yılında yürürlüğe koyduğu Anayasasına, “ *faydalı teknoloji ve bilimlerin geliştirilmesi için ... parlamento ... buluş yapanlara ... belirli bir süreyle sınırlı ve münhasır haklar sağlayacaktır*” hükmünü koydu ve bu hüküm gereği 1790 yılında “ *Patent Kanunu*” yürürlüğe girdi. 1791 yılında yürürlüğe giren “ *Fransız Patent Kanunu*” ise buluşları incelemeksizin patent (buluş belgesi) verme esasına dayanmaktaydı. 1815 yolunda Rusya, 1864 yılında İtalya ve 1877 yılında incelemeli patent verme ilkesini benimsemiş olan Almanya Patent Kanunları yürürlüğe girdi. Japonya’da ise buluşlar, 1885 “ *Patent Tekeli Kanunu*” ile korunmaya başlandı. O dönemin Fransız Patent Kanunundan olduğu gibi çevrilmiş olan “ *Osmanlı İhtira Beratı Kanunu*” ise 23 Mart 1879 tarihinde yürürlüğe girdi ve bu kanun bazı küçük değişiklikler yapılmak kaydıyla 1995 yılına kadar yürürlükte kaldı.

Dönemin öncü Batı ülkelerindeki patent sistemiyle ilişkili sorunların birbiriyle benzerlik göstermesi söz konusuydu. İngiliz modelinde yaşanan benzer sorunlar Amerikan modelinde de ortaya çıkmaktaydı. Bu durum Amerikan patent kanununda ve uygulamasında 19. ve 20. yüzyıla kadar devam eden değişikliklere neden oldu. Bu noktada Amerikan vatandaşlarının çözüm bulamadığı birçok soru ve sorun gündemde yerini alıyordu: “ *Bir buluşun gerçekten yeni, faydalı veya önemli olup olmadığına kim karar verecekti? Bu kararlar neye göre verilecekti? Bir buluş değerlendirilirken, buluşu yapan kişinin özgünlükle ilişkili sözleri yeterli kabul edilebilir miydi? Patent yapısı gereği seçkinci, tekelci ve bu nedenle de*

.....
“Bir buluşun gerçekten yeni, faydalı veya önemli olup olmadığına kim karar verecekti? Bu kararlar neye göre verilecekti? Bir buluş değerlendirilirken, buluşu yapan kişinin özgünlükle ilişkili sözleri yeterli kabul edilebilir miydi? Patent yapısı gereği seçkinci, tekelci ve bu nedenle de anti-demokratik değil miydi?” biçimindeki sorular, o dönemde sorulmuş ve hâlâ tartışılmakta olan sorulardır.

anti-demokratik değil miydi?” biçimindeki sorular, o dönemde sorulmuş ve hâlâ tartışılmakta olan sorulardır. Günümüzde dahi bu soruların evrensel olarak tartışılıyor olmasının ardında yatan temel unsur, İngiliz ve Amerikan modellerinin daha sonra bu alanda gerçekleşen uluslararası anlaşmalara ve dolayısıyla birçok ulusal patent kanununa ilham kaynağı olmasındandır.

Dolayısıyla o dönem için geçerli olan; buluşun yeni olması, devlet açısından bazı faydalarının bulunması ve belirli bir süreyle sınırlandırılması, biçimindeki koşulların günümüzde de hâlâ uygulanabilir olduğu görülmektedir. Günümüzde büyük ölçüde uluslararası anlaşmaların etkisiyle birçok ulusal patent kanununda bu üç koşulu tanımlamak için çeşitli alternatif süre saptamaları söz konusudur. Örneğin, fikri ve sınai mülkiyet hakları üzerine en son küresel nitelikli düzenlemeleri kapsayan Uruguay Round tamamlanmadan önce, mucitlere verilen koruma süresinin geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmekteydi; ABD’de bu süre 17 yıl iken, OECD ülkelerinde 10-15 yıl ve diğer gelişmekte olan ülkelerde 5-10

yıl arasında değişmekteydi. Uruguay Round tamamlandıktan sonra patent verilebilmesinin gerekli koşullarını tanımlayan TRIPS Anlaşması’nın 27. Maddesinde kullanılan süre saptamasına göre; “ *buluş yeni, yenilikçi bir aşamayı içeren ve sınai uygulanma yeteneği olması gereken*” bir süreç olarak tanımlanmakta ve koruma süresi olarak Anlaşmanın 33. Maddesiyle konulan uluslararası standart, dosyalama tarihinden itibaren 20 yıl gibi oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır.

Ticari marka haklarının korunmasına yönelik ilk düzenlemeler ise 1800’lü yılların ortalarında İngiltere, ABD ve Fransa’da ortaya çıktı. Bu düzenlemeler tüketicileri sahte markalara karşı korumayı amaçlamaktaydı. 1871 yılında Osmanlı Devleti’nde yürürlüğe giren ve incelemesiz marka tescilini esas alan “ *Eşya-i Ticariyeye Mahsus Alamet-i Farikalara Dair Nizamname*”, dünyadaki ilk marka koruması örnekleri arasında yerini aldı. Bu nizamname, dönemin Fransız Markalar Kanunu’ndan alınmıştı. Alman Marka Kanunu 1874 ve Japon Marka Kanunu 1884 yıllarında yürürlüğe girdi. Endüstriyel tasarımların özel mevzuatlarla korunmasının dünyadaki ilk örneği, 1711 yılında Fransa’nın Lion kentinde, tekstil dokumalarının üzerindeki tasarımların korunması talimatı ile başlamış, 1842 yılında ABD, 1876 yılında Almanya ve 1888 yılında Japonya’da endüstriyel tasarım koruma mevzuatları oluşturulmuştur. Türkiye’de ise “ *Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname*”, ancak 27 Haziran 1995 yılında yürürlüğe girmiştir.

* Bu çalışma, 2005 yılında “Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları: Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve GOÜ’ler Açısından Önemi” adlı makaleminden faydalanarak hazırlanmıştır.